

EESTI KONJUNKTUURIINSTITUUT

ESTONIAN INSTITUTE
OF ECONOMIC RESEARCH

Rävala 6 19080 Tallinn tel 668 1242 faks 668 1240 e-post eki@ki.ee

Varimajandus Eestis 2011

(elanike hinnangute alusel)

Tallinn
Mai 2012

Aruande koostaja: Elmar Orro

Projektigrupi koosseis: Lia Lepane, Mati Reiman, Marje Josing, Triin Vahi, Ingrid Niklus,
Piia Jõekalda, Viivika Savina

Eesti Konjunktuuriinstituut

Rävala 6 19080 Tallinn

tel 668 1242

e-mail: eki@ki.ee

<http://www.ki.ee>

Copyright © Eesti Konjunktuuriinstituut

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Varimajanduse osakaal elanike ostudes	4
2. Hinnangud ümbrikupalkadele	12
Kokkuvõte	21

SISSEJUHATUS

Varimajandus on illegaalne majandustegevus, mille käigus jääb kaupade ja teenuste käive kõrvale riigi ametlikust majandusest ning ei kajastu seetõttu ka riiklikus statistikas ega maksulaekumistes. Seal kus toimub majandustegevus, esineb suuremal või vähemal määral ka varimajandust. Kuna varimajandus vähendab riigi tulusid ning takistab ausa konkurentsi toimimist, püüavad arenenud riigid seadusandluse ning järelevalvesüsteemi kaudu igati varimajandust piirata. Lisaks riigi püüdlustele, sõltub varimajanduse piiramine riigi elanike ja ettevõtjate suhtumisest sellesse. Kui kodanikud austavad õiglast konkurentsi ja nõustuvad riigi maksupoliitikaga, on varimajandusevastast poliitikat riigil hõlpsam ka ellu viia.

Illegaalse majandustegevuse põhiliseks ajendiks on soov pakkuda tooteid ja teenuseid teistest odavamalt, saavutamaks konkurentide ees turueeliseid. Kuid odavama hinna saavutamiseks ei panustata mitte oma tegevuse efektiivsuse tõstmisele, vaid kulude kokkuhoidmisele maksude tasumata jätmisel. Maksustamata aktsiisikaupade (sh ebaseadusliku mootorikütuse) eelistamine jätab riigi ilma miljonitest eurodest maksutuludest ja moonutab konkurentsi siseturul. Kuigi majanduskeskkond on hakanud paranema, pole tarbimine madalseisust välja tulnud ja see on teravdanud konkurentsi ettevõtete vahel ning soodustanud muuhulgas ebaseadusliku tööjõu kasutamist, millega kaasnevad nn ümbrikupalgad ja riigil jäävad saamata tööjõu maksud. Sellega rikutakse omakorda ausat konkurentsi ettevõtluses ning vähendatakse ka riigi võimalusi sotsiaalsete hüvede pakkumisel elanikele.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida varimajandust ja selle levikut Eestis ning elanike suhtumist varimajandusse. Lähemalt võetakse vaatluse alla elanike seotus ja suhtumine illegaalsete kaupade ja teenuste ostmisesse, ning ümbrikupalkade maksmisesse. Eelnevast tulenevalt jaguneb käesolev töö kaheks peatükiks: esimeses kajastatakse elanike üldisi eelistusi legaalse ja illegaalse kauba või teenuse ostmisel ning tarbimisel, samuti varimajanduse osakaalu elanike kogukulutustes; teises keskendutakse ümbrikupalkade problemaatikale. Analüüsi tulemused kajastavad varimajanduse olukorda 2011. aastal ning muutusi, mis on toimunud alates 2001. aastast.

Töö teostamiseks viis Eesti Konjunkturiinstituut (EKI) Majandus- ja Kommunikatsiooniministeriumi tellimusel 2011. aasta novembris-detsembris läbi elanike küsitluse, millele vastas 1094 isikut vanuses 18-74 eluaastat. Antud töö tuginebki elanikelt saadud vastustele. Küsitletud isikud kuuluvad EKI tarbijate paneeli koosseisu ning esindavad läbilõiget Eesti elanikest soo, rahvuse, elukoha, regiooni, vanuse (18-74 eluaastat), hariduse ja netosissetuleku (leibkonnaliikme kohta kuus) järgi. Representatiivsuse tagamiseks on tulemused kaalutud vanuse, soo, rahvuse ja regiooni järgi. Küsitlustulemuste protsentjaotused on toodud lisa 1, sotsiaal-demograafiliste gruppide lõikes lisa 2, küsitletud kogumi iseloomustus on esitatud lisa 3.

1. VARIMAJANDUSE OSAKAAL ELANIKE OSTUDES

Käesolevas peatükis analüüsitakse lähemalt kaupade ja teenuste turgu, mille pealt jäetakse riigile maksmata ettenähtud maksud ja tasud. Riigimaksude (tulumaks, sotsiaalmaks, aktsiisimaks, käibemaks, tollimaks, mitmesugused tööjõumaksud), autori- ja litsentsitasude maksmata jätmisega soovivad ettevõtjad hoida oma kauba hinda kunstlikult madalal, et suurendada sellega läbimüüki. Madalama hinnaga kaup või teenus ahvatleb ostma, kuid tarbija peab arvestama võimalusega, et illegaalne toode ei vasta kvaliteedinõuetele või puudub sellel valmistaja garantii. Tarbijal tuleb siinkohal otsustada, kas pidada prioriteetseks ainult hinda või vaadata ostuprotsessi laiemana, pöörates tähelepanu ka pakkuja taustale ja pakutava päritolule.

Antud uuringu üheks ülesandeks oligi välja selgitada, millised on Eesti elanike eelistused ostuotsuste tegemisel – kas määravaks on ainult hind, sõltumata maksude tasumisest või antakse eelistus legaalse kaupade ja teenuste soetamisele. Saadud vastuste põhjal eelistaks ametliku tootja või legaalse teenusepakkuja kaupu üle poole (52%) küsimusele vastanutest. 13% vastanutest seadis ostmisel kõige prioriteetsemaks hinna, olenemata sellest, kas kauba või teenuse eest on riigimaksud tasutud või mitte. Ülejäänud elanikud (35%) käituvad vastavalt olukorrale, eelistades vahel kaupu osta odavamalt ja illegaalselt, teinekord jälle kõigiti seadusekohaselt.

Võrreldes möödunud aastaga, kasvas 2011. aastal nende tarbijate osakaal, kes eelistavad legaalsest allikast pärinevaid tooteid; vaid hinda tähtsaks pidavate tarbijate osakaal aga vähenes (vt tabel 1.1).

Tabel 1.1. Legaalse ja illegaalse kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

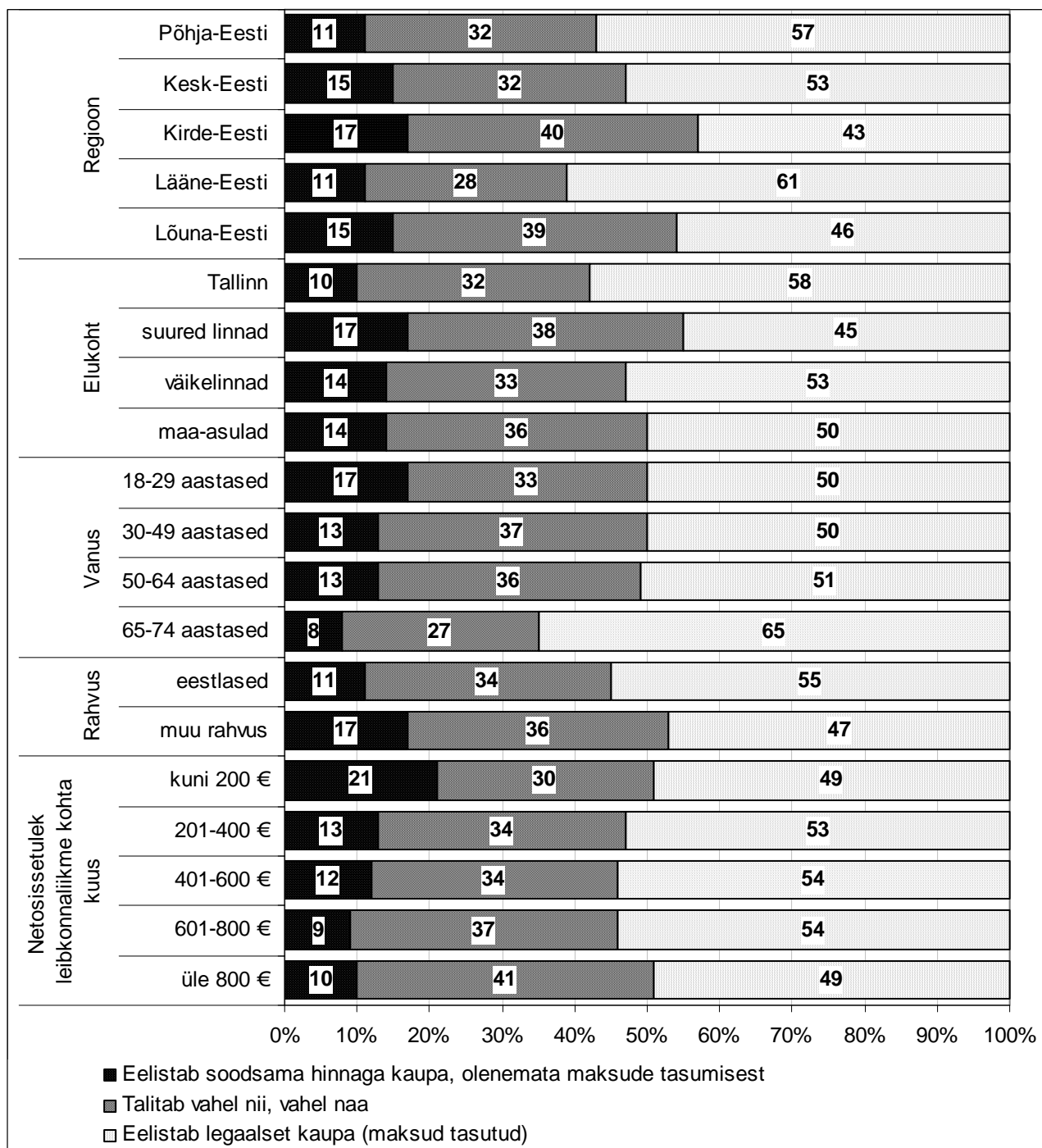
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011
Eelistab soodsama hinnaga kaupa, olenemata sellest, kas makse tasutakse või mitte	23	18	12	14	12	9	13	12	18	13
Eelistab ametliku tootja/teenindaja poolt pakutavat, millelt on tasutud maksud	24	46	42	42	48	46	50	52	48	52
Talitab vahel nii, vahel naa	53	36	46	44	40	45	37	36	34	35
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Soodsama hinnaga kaupu (millelt maksud tasumata) eelistanute osakaal oli möödunud aastal ligikaudu sama suur kui aastatel 2003-2005 (12-14%) ning 2007-2008 (12-13%). 2010. aastal eelistas ainult soodsama hinnaga kaupu ning teenuseid osta 18% elanikest. Et varimajandus kaldub suurenema tarbijate majandusraskuste kasvades, võib eeldada, et soodsama hinna eelistamine sai alguse juba 2009. aastal, kui toimus majanduskriisi süvenemine. Legaalse tootja-

teenindaja pakutava eelistajate osakaal on viimase kümne aasta jooksul üldjuhul kasvanud. 2011. aastal oli neid kõigist vastanutest sama palju kui 2008. aastal (52%). Vaid 2010. aastal (ja tõenäoliselt ka 2009. aastal) nende osakaal langes. 2011. aasta küsitlustulemused viitavad sellele, et vahepealne tugev majanduse pidurdumine on leevenenud ja elanike sissetulekute kasv soodustab legaalselt kaupade tarbimist.

Joonisel 1.1. on esitletud elanike vastused sotsiaal-demograafiliste gruppide lõikes.

Joonis 1.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

Kaupade legaalse päritolu ja ametlike teenusepakkujaid eelistanud oli teistest enam vanemaealiste elanike hulgas. Võrreldes vanusegruppide tarbimiseelistusi eelneva aasta tulemustega selgub, et kõige enam on positiivses suunas liikunud noorima (18-29 aastat) ja vanima (65-74 aastat) vanusegrupi elanike eelistused. Noorimas vanusegrupis tõusis ainult legaalse kauba eelistajate osakaal 2011. aastal 50%-ni (2010. aastal 40%), kõrgeimas vanusegrupis aga 65%-ni (2010. aastal 60%). Mõlemat vanusegruppi iseloomustab ainult soodsama hinnaga kauba eelistajate osakaalu märgatav vähenemine, samas kui vahel ühte või teistmoodi toimivate vastanute hulk oluliselt muutunud ei ole.

Kõige rohkem on endiselt illegaalse kauba eelistajaid Kirde- ja Lõuna-Eestis. Võrreldes eelneva aastaga on Lõuna-Eestis siiski illegaalse kauba eelistajate osakaal vähenenud, Kirde-Eestis jäänud aga samale tasemele. Siiski on Kirde-Eestis vähenenud nende tarbijate osakaal, kes eelistavad ainult soodsama hinnaga kaupa või teenuseid, olenemata nendelt maksude tasumisest (2011. a 17%; 2010. a 21%), kuid kasvanud on vahel nii või naa talitavate elanike osakaal (2011. a 40%; 2010. a 35%). Üldkokkuvõttes on kõikides piirkondades (v.a Kirde-Eestis) legaalse kaupade ja teenuste eelistajate osakaal kasvanud. Aastatagusega võrreldes on legaalsed eelistused kõige enam suurenenud Põhja-Eestis ja Lääne-Eestis.

Aasta jooksul on tuntavalt kasvanud legaalse kauba eelistajate osakaal muust rahvusest elanike hulgas. Kui 2010. aastal eelistas vaid legaalse kaupa 38% mitte-eestlastest, siis 2011. aastaks oli nende osakaal tõusnud 47%-ni (võrdluseks – eestlastest eelistasid legaalse kaupa 2010. a 52% ja 2011. a 55%). Kuigi vahel illegaalse, vahel legaalse kaupa eelistanud muust rahvusest elanike osakaal aastaga suurenes, kahanes nende hulgas märgatavalt ainult soodsama hinnaga illegaalse kaupa eelistanute osakaal (2011. a 17%; 2010. a 31%). Veel 2010. aastal oli eestlastest 2,6 korda enam mitte-eestlasi valmis ostma soodsama hinnaga illegaalse kaupa, 2011. aastal kahanes vahe ainult 1,5 kordseks.

Sissetulekute järgi hinnates on märgata, et legaalseid kaupu või teenuseid eelistavad elanikud erinevate leibkonnaliikme sissetulekute lõikes suhteliselt ühtlaselt, kuid erinevused on nüanssides. Madalama sissetulekuga (kuni 200 €kuus) elanike hulgas on enam ainult soodsama hinnaga (illegaalse) kauba või teenuse eelistajaid (21%); vahel legaalse, vahel illegaalse kaupa eelistanud tarbijaid on enam aga kõrgemas sissetuleku grupis (üle 800 €kuus 41%). Sotsiaaldemograafiliste tegurite lõikes on kõik tulemused toodud lisas 2.1.

Tarbijate ostukäitumine on sõltuvalt kaubast või teenusest erinev. Ostukäitumise eripärade väljaselgitamiseks uuriti elanikelt, milliseid tooteid ja teenuseid on nad 2011. aastal teadlikult illegaalselt ostnud. Küsimustikus paluti märkida iga kauba ja teenuse kohta, kas neid on aasta jooksul ostetud ainult illegaalselt või legaalselt, mõnikord illegaalselt või pole üldse ostetud. Küsitlustulemused tootegruppide ja teenuste lõikes on toodud tabelis 1.2. Illegaalseid tooteid ostnud elanike ostukäitumise analüüsist on välja jäetud need tarbijad, kes vastavat tootegruppi või teenust 2010. aastal üldse ei ostnud (ei legaalse ega illegaalse). See võimaldab erinevate

illegaalsete toodete ja teenuste ostmisega seotud olukordi uurida lähtudes just vastavate toodete ostjate poolt antud hinnangutest. Alkoholi ja tubakatoodete illegaalse ostmise kohta paluti elanikel täita eraldi küsitlusleht ja analüüs nende kaubagruppide osas ilmub eraldi uuringutena. Põhjalikumalt uuriti ka illegaalse mootorikütuste turgu ja tarbimist ning selle analüüs on peatükis 2.

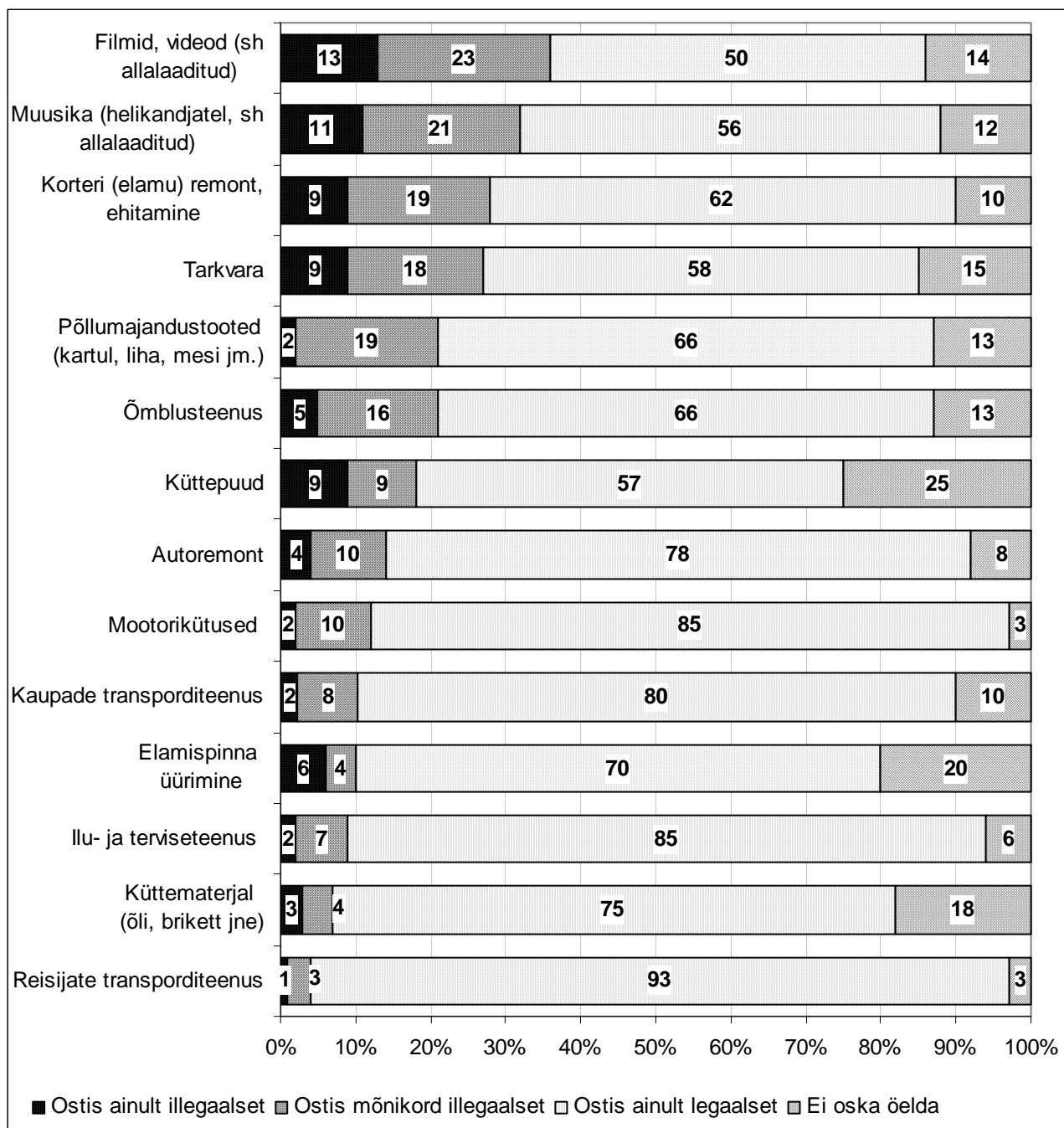
Tabel 1.2. Kaupade ja teenuste ostmine 2011. aastal (% vastanutest)

	Ostis ainult legaalselt	Ostis mõnikord illegaalselt	Ostis ainult illegaalselt	Ei oska öelda, millist ostis	Ei ostnud 2011. a legaalselt ega illegaalselt
Põllumajandustooted (kartul, liha, mesi jm.)	59	18	1	12	10
Autoremont	49	6	2	5	38
Mootorikütused (bensiin, diiselmootorid)	61	7	2	2	28
Kaupade transporditeenus	31	3	1	4	61
Reisijate transporditeenus	59	2	1	2	36
Korteri (elamu) remont, ehitus	24	7	4	4	61
Elamispinna üürimine	14	1	1	4	80
Küttepuid	18	3	3	8	68
Küttematerjal (õli, brikett jm)	14	1	1	3	81
Õmblusteenus	18	4	1	4	73
Ilu- ja terviseteeenus (juuksur, massöör)	69	6	1	5	19
Muusika (helikandjatel, sh allalaaditud)	25	9	5	5	56
Filmid, videod (sh allalaaditud)	21	10	5	6	58
Tarkvara	21	7	3	5	64

Joonisel 1.2 on esitletud erinevate kaupade ja teenuste illegaalsete ostude pingerida 2011. aastal. Kõige enam on elanikud illegaalselt hankinud filme ja muusikat (sh ka allalaadides). Seejuures soetas filme ainult illegaalselt 13% ja muusikat 11% vastava toote ostjatest. Filmide ja muusika illegaalselt tarbinute kasv võrreldes eelnenud aastaga on tingitud sellest, et esmakordselt paluti vastajatel soetatud filmide ja muusika hulka arvata internetist allalaetud audiovisuaalsed teosed, varasemad küsitlused hõlmasid vaid füüsilistel kandjatel (DVD-l, CD-l ja kassetidel) hangitud muusikat ning filme. Sarnaselt varasema aastaga oli suhteliselt kõrge ka mustalt turult eluaseme

remondiks või ehitamiseks nn "musta" ehitustööst kasutanute osakaal. Seda on teinud 28% eluaset remontinud või ehitanud vastajatest. Osaliselt "mustalt" teostas ehitus- ja remonditöid 19% vastanutest ning 9% ostis vastavaid teenuseid alati mitteametlikult. Võrreldes eelnenud aastaga on illegaalselt eluaseme remonti või ehitustöid teostanute osakaal siiski vähenenud – 2010. aastal oli neid 37%, 2011. aastal 28% vastavast tarbijaskonnast. Mitteseaduslikult osutatud teenustest (nii täielikult kui osaliselt illegaalsetest) järgnevad õmblusteenused (21% selle teenuse tarbijatest), autoremondi teenused (14%), kaupade transporditeenused (10%), elamispinna üürimine (10%), ilu- ja terviseteenused (9%) ning reisijate transporditeenused (4%).

Joonis 1.2. Maksustamata kaupade ja teenuste ostmine (% vastava teenuse või kauba ostjatest)

Üldreeglina leidis rohkem neid tarbijaid, kes tarbisid teenuseid vaheldumisi nii legaalselt kui mittelegaalselt. Vaid elamispinna üürimisel esines täielikult illegaalset tegevust enam kui kombineeritud varianti.

Illegaalselt soetatud kaupade pingerea eesotsas on tarkvara hankimine (27% selle ostjatest), järgnevad põllumajandustooted (21%), küttepuid (18%), mootorikütused (12%) ja muu küttematerjal (õli, brikett, 7%). Küttepuidde legaalsuse määratlemisega oli elanikel kõige enam raskusi – 25% küttepuidde ostjatest ei teadnud, kas olid ostnud kaupa ametlikult või mitte, seega võib küttepuidde must turg olla veel tunduvalt suurem.

Elanikele esitati ka küsimus selle kohta, kui lihtne või keeruline on eristada legaalse kauba või teenuse müüjat illegaalsest müüjast. Tulemustest selgus, et tarbijatel ei olegi alati kerge aru saada, kas tegemist on seadusliku või salakaubaga. Nii hindas 49% vastajatest, et pakutava kauba või teenuse päritolu ei ole mitte alati lihtne tuvastada, 9% hinnangul on legaalse ja illegaalse pakkuja eristamine keeruline. 25% vastajatest arvas, et salakauba eristamine legaalsest on lihtne ning 17% ei osanud oma hinnangut anda. Teistest enam pidasid eristamist keeruliseks muust rahvusest ja vanemaealised (üle 65-aastased) elanikud ning meestega võrreldes ka naised.

Tabelis 1.3 on võrdlevalt välja toodud, illegaalsete kaupade ja teenuste ostmine dünaamika aastast 2001.

Nagu selgub, on kümne aasta jooksul kõige enam vähenenud muu küttematerjalide illegaalne ostmine. Märkatavalt on vähenenud ka füüsilistel kandjatel (DVD-d, CD-d, kassetid) filmide ning muusika soetamine, kuid see on asendunud illegaalse allalaadimisega. Vaatamata sellele oli 2011. aastal muusikat ja filme illegaalselt hankinute osakaal madalam kui kümne aasta eest. Teenustest on vähenenud mitteametlik ilu- ja terviseteenuste kasutamine ning autoremontimine.

Kuigi aastate jooksul on elanike valikud erinevate kaupade ja teenuste suhtes olnud muutlikud, on tarbijad võrreldes 2001. aastaga üldjoontes hakanud üha enam eelistama legaalseid teenuseid ja tooteid. Mõnede teenuste ja kaupade osas on märgata ka tendentsi, et teatud aastatel nende illegaalne tarbimine väheneb, et siis jälle suurenda varasemale tasemele (nt eluaseme remont ja ehitus, õmblusteenused, kaupade transporditeenus, elamispinna üürimine, tarkvara soetamine), teiste osas on toimunud illegaalse tarbimise järk-järguline kahanemine, mille tulemusena salaturu osakaal on jäänudki pidama madalamale tasemele (nt muusika ja filmid füüsilistel kandjatel, autoremondi teenus, ilu- ja terviseteenused, muu küttematerjal).

Tabel 1.3. Illegaalsete kaupade ja teenuste ostjate osakaal (ostnud ainult illegaalset või mõnikord illegaalset; % vastanutest, kes oli nimetatud kaupa või teenust ostnud)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011
Korteri (elamu) remont, ehitus	38	36	39	34	25	29	27	30	37	28
Küttepuid	-	-	-	-	-	-	19	24	24	18
Õmblusteenus	25	30	31	32	18	20	24	21	20	21
Muusika helikandjatel (sh allalaaditud) ¹	51	40	-	32	23	21	18	17	19	32
Kaupade transporditeenus ²	22	12	17	14	10	10	16	16	17	10
Filmid, videod (sh allalaaditud) ¹	46	29	-	25	17	20	15	16	16	36
Autoremont	35	26	27	24	22	15	16	13	17	14
Mootorikütused (bensiin, diislikütus)	-	15	13	16	16	10	9	11	12	12
Ilu- ja terviseteeenus ³ (juuksur, massöör jne)	26	15	12	12	8	7	6	7	9	9
Reisijate transporditeenus ²	-	-	-	-	-	-	5	5	4	5
Elamispinna üürimine	-	12	10	12	5	10	20	23	24	11
Muu küttematerjal (õli, brikett jne)	-	27	27	17	16	13	5	14	2	7
Tarkvara	36	34	-	39	36	26	23	29	-	27

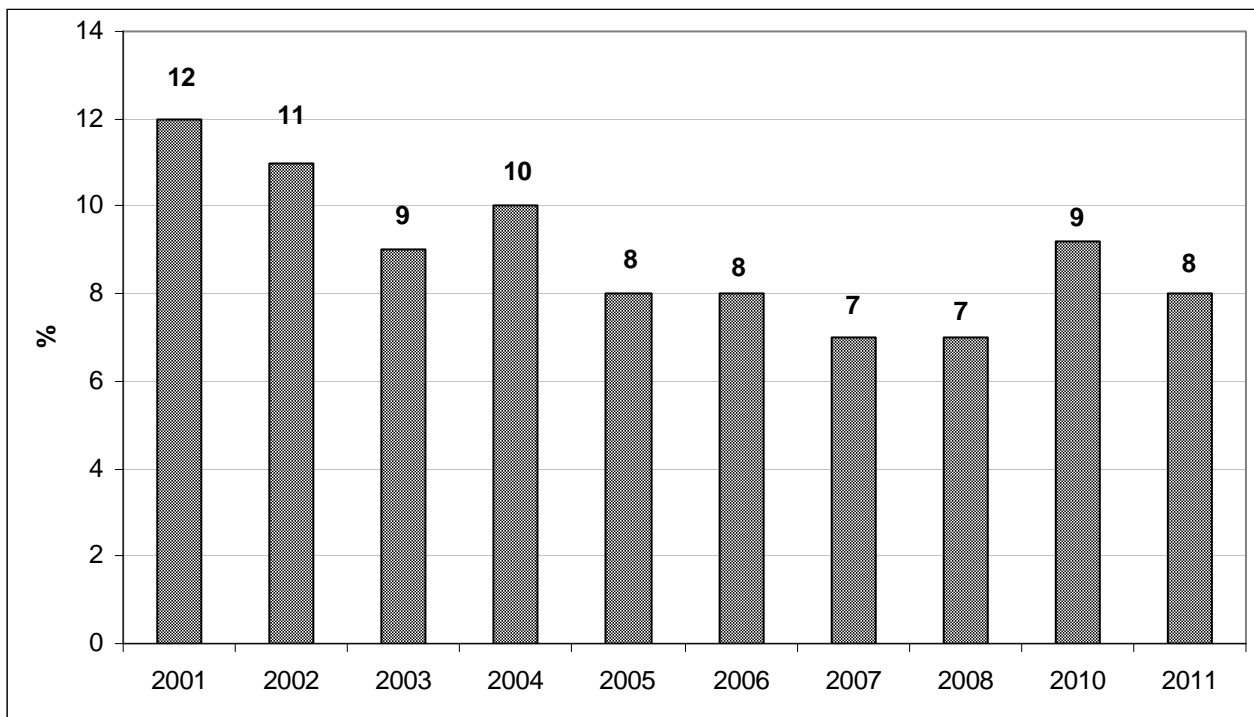
Järgnevalt uuriti elanikelt, kui palju nende väljaminekutest võib kuluda illegaalsetele kaupadele ja teenustele. Joonisel 1.3 on esitatud illegaalsete kaupade ja teenuste ostmiseks kulutatud raha osakaal elanike kogukulutustes nende endi hinnangute alusel. Jooniselt on näha, et alates kümnendi algusest on varimajanduse osakaal elanike kogukulutustes vähenenud. Ajavahemikul 2001-2008 langes see 12%-lt 7%-le. 2010. aastal kerkis varimajanduse osakaal 9%-ni, et siis 2011. aastal uuesti langeda 8%-ni. Varimajanduse osakaalu langemisele tarbijate kogukulutustes aastate jooksul viitasid ka eelnevalt kirjeldatud muutused erinevate kauba- ja teenuseliikide ostmises.

¹ küsimus allalaaditava muusika ja filmide kohta lisandus 2011. aastast

² Perioodil 2001-2006 ühine transporditeenuste grupp.

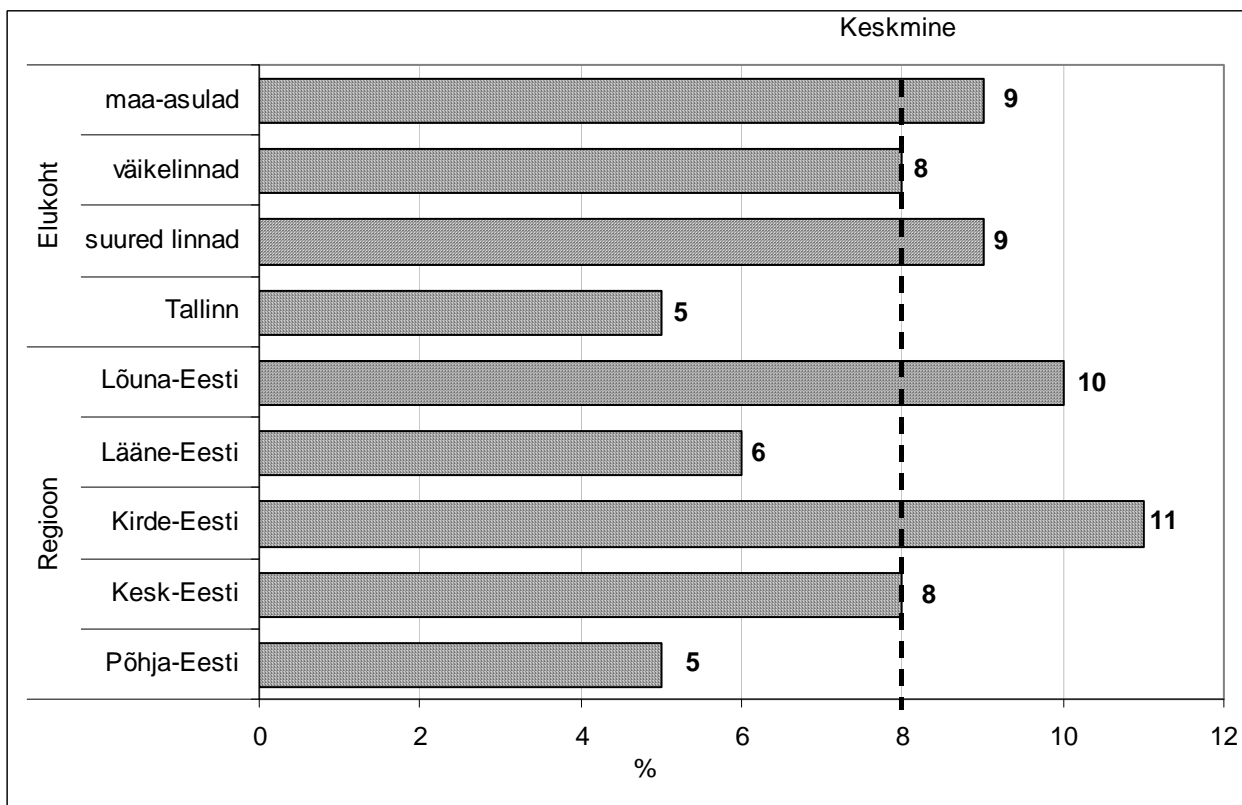
³ Perioodil 2001-2006 juuksuriteenus.

Joonis 1.3. Varimajanduse osakaalu dünaamika kogukulutustes (% kogukuludest)

Kõige suurema osa oma väljaminekutest kulutasid illegaalsete kaupade või teenuste ostmiseks noorema vanusegrupi (18-29 eluaastat) elanikud, keskmiselt 10%. Piirkondadest kulutavad varimajandusele keskmisest enam Kirde-Eesti (11%) ja Lõuna-Eesti (10%), samuti suuremate linnade (9%) ja maa-asulate (9%) elanikud (vt joonis 1.4).

Joonis 1.4. Varimajanduse osakaal kogukulutustes piirkonniti (% kogukuludest)

2. HINNANGUD ÜMBRIKUPALKADELE

Ümbrikupalga all mõistetakse mitteametlikult makstavat töötasu, millelt jäetakse tasumata maksud. Ümbrikupalga maksmise põhjus on peamiselt tööandja soov töajõukulude pealt kokku hoida, sest riigi maksud jäetakse tasumata. Sellisel ebaausal teel püütakse saavutada teiste ees konkurentsieelist. Töötaja, kes nõustub vastu võtma ümbrikupalga eeldab lühinägelikult, et võidab oma sissetulekutes, kuna ei pea maksma oma töötasult tulumaksu. Tegelikult ei pruugi ümbrikupalga saaja töötasu olla sugugi kõrgem kui sama töö eest legaalset netopalka saaval töötajal, samas jääb ümbrikupalgaga nõustunud töövõtja ilma nendest sotsiaalsetest garantiidest, mis leegaalse töösuhte korral töötajatele laienevad, nagu haigus- ja vallyandamishüvitused, puhkusetasu, hüvitus töötukassast jm. Ettevõtte, kes jätab riigile maksud maksmata, võib nii vähendada kaupade ja teenuste omahinda ja saavutada seeläbi ebaõiglase konkurentsieelise ettevõtete ees, kes tasuvad ausalt kõik seadusest tulenevad maksud. Niisugune tegevus rikub ausat ettevõtluskeskkonda ja kahjustab sotsiaalset heaolu kogu riigis. Majandussektorites, kus on levinud ümbrikupalgad, võib tekkida olukord, kus ausalt makse tasuv ettevõtte ei ole võimeline turul avalikult konkureerima ning pankrotistub, sest tihedas konkurentsisis valib tellija sageli odavama pakkumise. Riigil omakorda on maksude alalaekumise tingimustes raskem täita oma eelarvelisi kohustusi.

Antud peatükis analüüsitakse ümbrikupalgade temaatikat Eestis ja selle aluseks on elanike hinnangud ümbrikupalgade maksmise kohta. Küsitluse käigus sooviti leida vastused küsimustele nagu ümbrikupalga saavate töötajate osakaal, ümbrikupalga osakaal töötasust, illegaalset töötasu maksvate tööandjate tegevusvaldkonnad, töötajate rahulolu või rahulolematuus ümbrikupalgaga ning üldine hinnang ümbrikupalgade maksmise süsteemile. Esitatud on ka ümbrikupalgadest tingitud eeldatavad sotsiaalmaksu ja füüsilise isiku tulumaksu maksukaotused riigile.

Ümbrikupalgade analüüsi aluseks on võetud need ankeetküsitlusele vastanud, kes said 2011. aastal töötasu (k.a töötavad üliõpilased ja pensionärid). Kõigist vastanutest oli 2011. aastal töötajaid 76%, neist 54% sai töötasu ainult erafirma käest, 36% avalikust sektorist ning 9% nii era- kui avalikust sektorist (mujalt sai lisaks veel 1%).

Kui kümme aastat tagasi, 2001. aastal, sai ümbrikupalga 16% vastanutest (vt tabel 2.1), siis järgnevatel aastatel on illegaalset töötasu saanute osakaal langenud, jäädes vahemikku 9-16%. 2011. aastal langes ebaseadusliku töötasu saajate määr küllaltki palju - 8%-le. Küsitluse vastustest selgus, et pooltele ümbrikupalga saajatele maksti aasta jooksul illegaalset töötasu pidevalt, teine pool sai ümbrikupalga vahetevahel. Võrreldes eelneva aastaga on kaks korda vähenenud nende töötajate osakaal, kellele maksti ümbrikupalga ebaregulaarselt, pidevalt ümbrikupalga saanuid ei ole aastaga oluliselt vähemaks jäänud. Valimi alusel kogu Eesti kohta tehtavad järeldused on kaudsed ning 95%-lise tõenäosusega jääb tegelik ümbrikupalga saajate osakaal kõigist palga saavatest töötajatest 2011. aastal vahemikku 6%-10%.

Tabel 2.1. Ümbrikupalga maksmine (% töötajatest)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Makstakse regulaarselt	8	8	7	5	5	5	6	6	5	5	4
Makstakse vahetevahel	8	7	9	9	7	6	8	6	4	8	4
Ei ole makstud	84	85	84	86	88	89	86	88	91	87	92
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

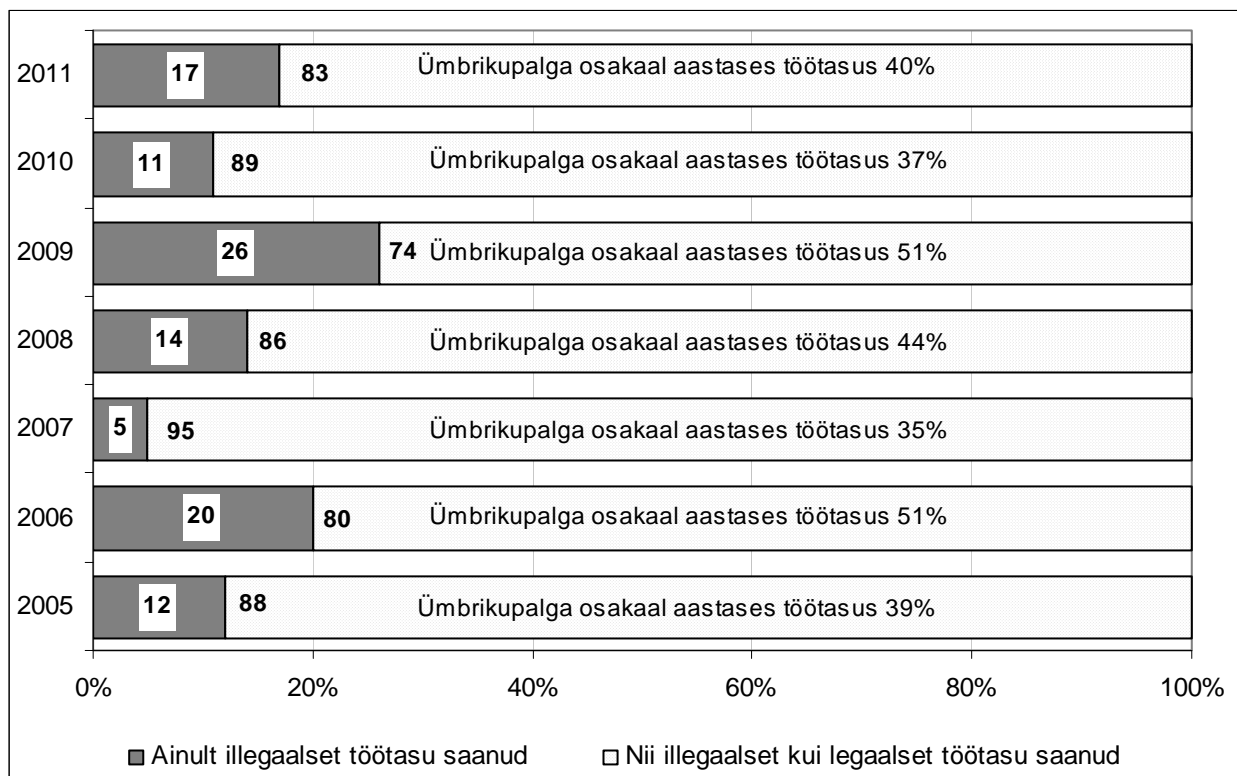
Märkus: 2001. a % vastanutest, alates 2002. a % töötajatest

Ümbrikupalga saaja on keskmisest sagedamini kas nooremapoolne (alla 30 eluaasta) või siis üle 65 aasta vanune elanik. Kehtib seaduspära, et madalamas sissetulekugrupis on varjatud töötasu saanud inimeste osakaal suurem. Nii sai kuni 200 € netotulu kuus pereliikme kohta teeninud töötajatest 2011. aastal ümbrikupalka 12%, 601-800 € kuus tulu teeninute hulgas oli ümbrikupalga saajaid vaid 5%. Sagedamini on ümbrikupalga saajateks mehed (9%) ning mitte-eestlased (10%). Sotsiaal-demograafiliste tunnuste järgi on ümbrikupalga saajate jaotus toodud lisas 2.9.

Ümbrikupalka on inimestele makstud nii põhitöökoha eest kui ka ajutistel ning lisatöökohtadel. Kõigist ümbrikupalka teenivatest töötajatest said 2011. aastal seda oma põhitöökohal 22%, ajutisel või lisatöökohal 72% ning 6% nii põhi kui ajutisel (lisa-)töökohal. Põhitöökohal oli ümbrikupalk keskmisest enam levinud Lääne-Eestis (53% ümbrikupalga saajatest) ja Lõuna-Eestis (38%), samuti maksti ümbrikupalka põhitöökohal keskmisest sagedamini mitte-eestlastele (27%) ning meestele (34%). Madalama sissetulekuga (kuni 200 € kuus) töötajatest sai 57% ümbrikupalka põhitöökohal.

Enamus ümbrikupalga saajatest teenib oma aastase sissetuleku mittelegaalse ja seadusliku sissetuleku kombinatsioonina (vt joonis 2.1). Taolisi, kord seaduslikku ja siis mitteseaduslikku töötasu saavaid töötajaid oli ümbrikupalga saajatest 2011. aastal 83%, ainult illegaalselt töötasu sai aga 17% ümbrikupalga saajatest. Viimaste osakaal on võrreldes 2010. aasta küsitlusega kasvanud (2010. a 11%). Ainult ümbrikupalka saanute kasvust tingituna suurenes ka ümbrikupalga keskmine osakaal selle saajate aastasest töötasust 40%-ni (vt tabel 2.2).

Joonis 2.1 Ümbrikupalga saajate jaotus ainult illegaalset töötasu saanuteks ja nii legaalset kui illegaalset töötasu saanuteks (% ümbrikupalga saajatest)

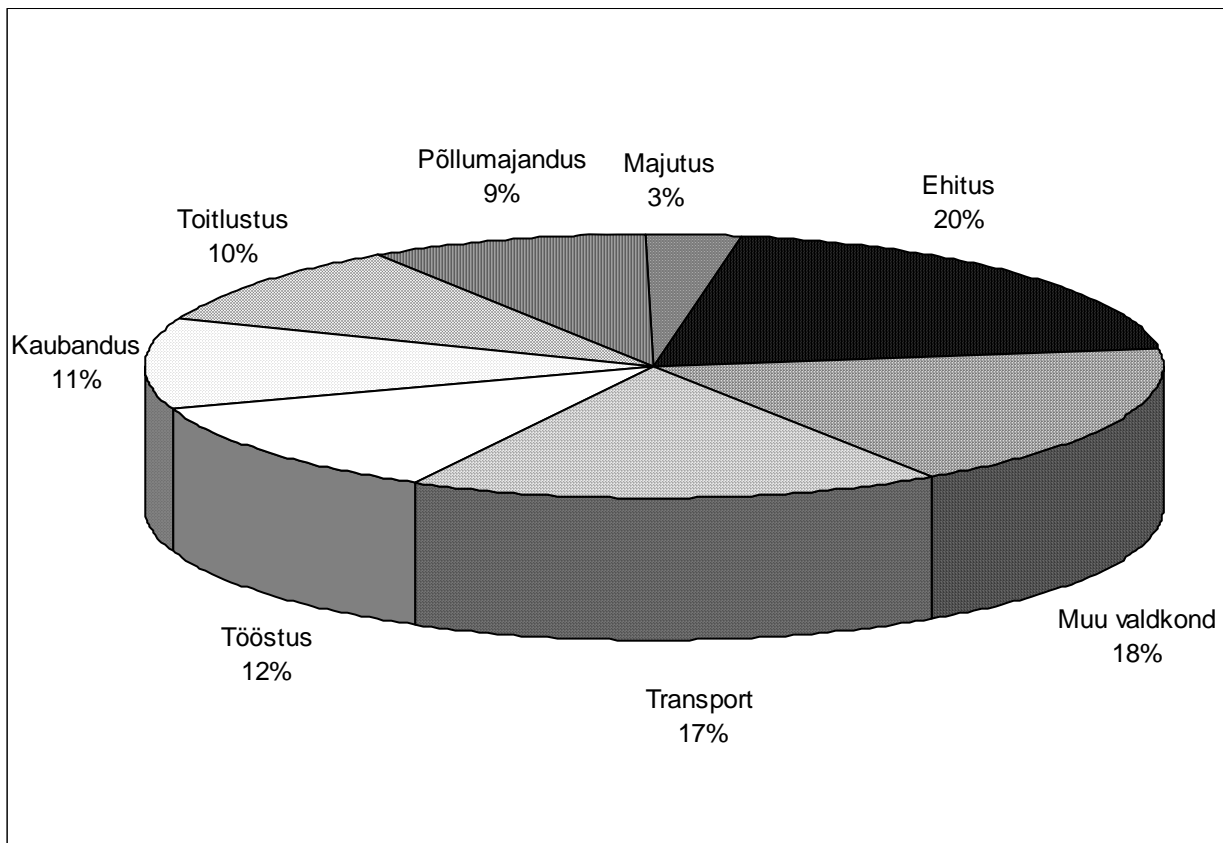

Tabel 2.2 Keskmise ümbrikupalga osakaal netotöötasus töötajatel, kes said ümbrikupalka, %

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Keskmine ümbrikupalga osakaal netotöötasus, %	42	40	42	40	39	51	35	44	51	37	40

Kõige rohkem saadi ümbrikupalka ehitusfirmadelt (joonis 2.2.), seda märkis viiendik illegaalset töötasu saanutest. Siiski on ehitussektori osakaal ümbrikupalkade maksjatest võrreldes eelmiste aastatega vähenenud (2009. aastal sai sealt illegaalset töötasu 23%, 2010. aastal 27% ümbrikupalga saajatest). Muu valdkonna (haridus, kultuur, meelelahutus, metsandus jm) ettevõtetest ümbrikupalkade saajaid oli 18%. Hüppeliselt on kasvanud transpordiettevõtetest ümbrikupalka saanute osakaal – kui 2010. aastal oli neid 3%, siis 2011. aastal 17%. Samas on vähenenud tööstus- ning kaubandusettevõtete osa ümbrikupalga maksjate seas. Tööstusettevõtetest sai 2011. aastal ümbrikupalka 12% (2010. a 19%) ümbrikupalga saajatest, kaubandusest 11% (2010. a 17%). Muudest valdkondadest on ebaseadusliku töötasu saajaid pisut lisandunud tootlustuses, põllumajanduses ja majutuses.

Joonis 2.2. Ümbrikupalga saanute töökohtade valdkondlik jaotus (% ümbrikupalga saajatest)

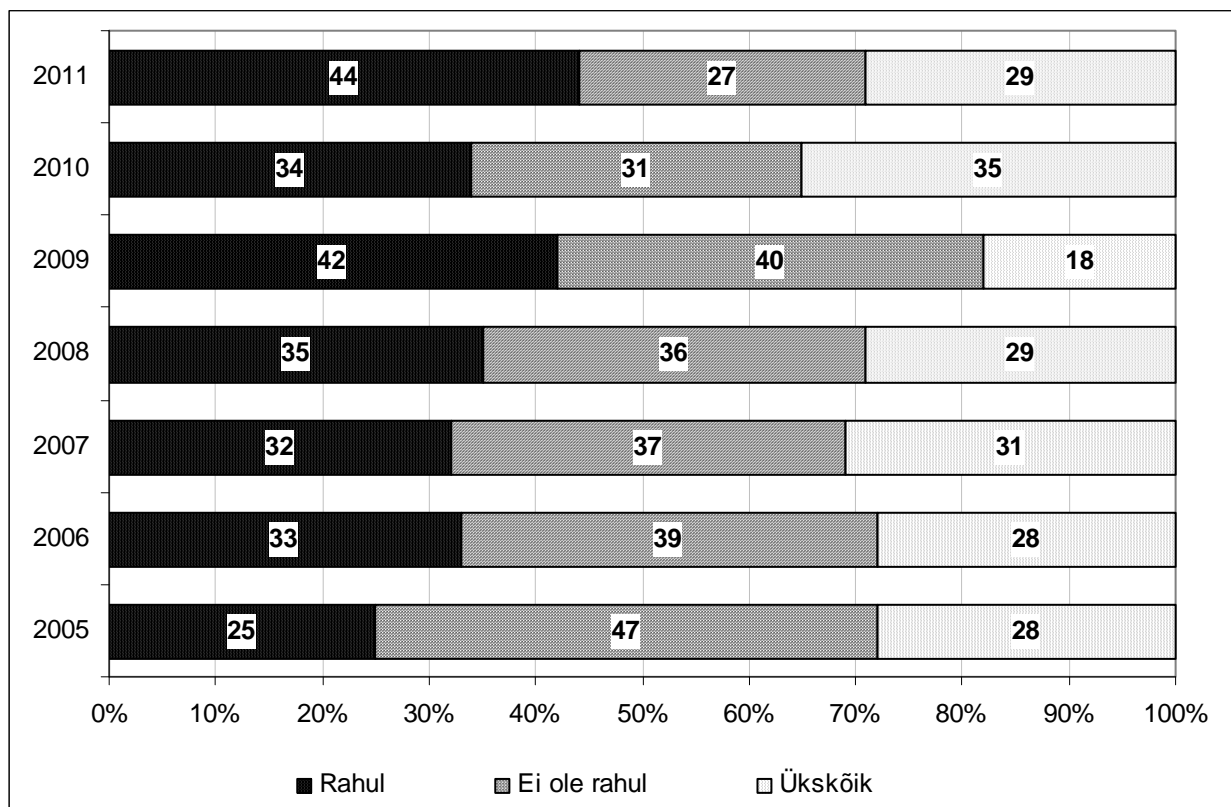
Peamiselt (78% ümbrikupalga saajatest) saadi illegaalset töötasu väikestest, alla 20 töötajaga ettevõtetest. Suuremates kui 50 töötajaga ettevõtetes jäi ümbrikupalga saajate osakaal alla 5%.

Ümbrikupalga saanud töötajate käest uuriti, millistel ametikohtadel töötades nad 2011. aastal mitteametlikku töötasu said ja töökohti on väga erinevaid:

Tööstusettevõttes:	tööline, raamatupidaja, kaadri väljaõppe insener, müügijuht, plaatija
Ehitusettevõttes:	viimistleja, ehitaja, spetsialist, tööline
Kaubandusettevõttes:	müüja, klienditeenindaja, katlakütja, asendustööline, kampaania õhupallide jagaja
Põllumajandusettevõttes:	traktorist, põllutööline, abitööline
Transpordiettevõttes:	autojuht, automehaanik, valvur
Majutusettevõttes:	puhastusteenindaja
Toitlustusettevõttes:	tööline, raamatupidaja, koristaja, pagar-kondiiter
Muus valdkonnas:	nõustaja, õpetaja, fotograaf, kunstnik, kultuuritöötaja, koristaja, küttepuude vedaja ja masinal lõhkuja, mehhanisaator, lukksepp, masina juht

Ümbrikupalgaga oli 2011. aastal rahul 44% selle saajatest, rahulolematuid oli 27%. Võrreldes 2010. aastaga on kasvanud ümbrikupalgaga rahulolevate ja vähenenud rahulolematute ümbrikupalga saajate osakaal (vt joonis 2.3).

Joonis 2.3. Rahulolu ümbrikupalga saamisega (% ümbrikupalga saajatest)

Hinnates pikemaajalist trendi ilmneb, et rahulolu ümbrikupalgaga on aasta-aastalt suurenenud (v.a 2010. aastal). Kui 2005. aastal oli illegaalse töötasuga rahul vaid neljandik ümbrikupalga saajatest, siis 2011. aastal olid sellega rahul ligi pooled. Rahul olid eelkõige Kesk-Eesti aga ka Tallinna elanikud, alla 30-aastased töötajad, samuti naised ja eestlased. Ümbrikupalgaga mitterahulolevaid töötajaid oli enam Lääne- ja Kirde-Eestis, väikelinnades ja maa-asulates ning 30-49-aastaste vanusegrupis. Rahulolematuse peamiste põhjustena nimetati seda, et ümbrikupalga tõttu ei ole tagatud haigekassa hüvitised, väheneb tulevikus saadav pension ning pangast ei saa võtta laenu. Rahul oldi ümbrikupalgaga enamasti seetõttu, et ei pidanud maksma makse ja raha sai seetõttu rohkem kätte.

Küsitlusel uuriti ümbrikupalga saajatelt, kas ümbrikupalgast keeldumise korral oleks nad võinud kaotada oma töökoha. Kõigist ümbrikupalga saajatest uskus 39%, et keeldumise korral oleksid nad oma töökohast jäänud ilma. Analüüsisides nende ümbrikupalga saajate hinnanguid, kes ei olnud ebaseadusliku töötasu saamisega rahul selgus, et koguni 69% nendest pidas ümbrikupalgast keeldumisel töökohast ilmajäämist võimalikuks (vt tabel 2.3). 13% ümbrikupalgaga mitte rahulolevatest töötajatest olid kindlad, et illegaalsest töötasust keeldumine neile töökoha kaotust kaasa ei tooks.

Tabel 2.3. Töökoha säilimine ümbrikupalgast keeldumise korral
(% ümbrikupalga saajatest, kes polnud sellega rahul)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Arvab, et oleks töökoha kaotanud	31	29	55	45	62	59	69
Arvab, et ei oleks töökohta kaotanud	26	36	28	13	20	9	13
Ei oska öelda	43	35	17	42	18	32	18
Kokku	100	100	100	100	100	100	100

Järgnevalt toome hinnanguliselt välja, milline võis olla 2011. aastal ümbrikupalkade maksmisega riigile tekitatud hüpotetiline maksukaotus. Hinnangu andmiseks võeti arvesse ettevõtete poolt maksmata jäetud sotsiaalmaks ning töötajate töötasult maksmata jäetud füüsilise isiku tulumaks. Kasutades ümbrikupalga saajate osakaalu usalduspiire (95%-lise tõenäosusega), on tabelis 2.4 toodud ka arvestuslikud maksukaotused vahemikhinnangutena.

Tabel 2.4. Ümbrikupalga maksmisest tulenenud maksukaotused 2011. aastal

Näitaja	Ühik	Alampiir	Keskmine	Ülempiir
Ümbrikupalga saajate osakaal	%	6	8	10
Sotsiaalmaksukaotus	mln €	46,68	62,24	77,80
Tulumaksukaotus	mln €	28,58	38,10	47,63

Ümbrikupalka sai 2011. aasta küsitluse andmetel 8% palgatöötajatest (2010. a. 14%). Eesti Statistikaameti andmetel oli palgatöötajate arv Eestis 2011. aastal 557 700⁴, seega võis ümbrikupalka saada ligikaudu 45 tuhat inimest (2010. a 73 tuh; 2009. a 49 tuh). Võttes eelduseks, et igale palgatöötajale (sh ümbrikupalga saajale) maksti 2011. aastal Eesti keskmist kuupalka⁵ ning arvestades sellega, et küsitluse andmetel moodustas ümbrikupalga saajatel varjatud töötasu 40% kättesaadavast töötasust, arvutati välja hinnangulised maksukaotused riigile. Antud andmetel jäi riigil aasta jooksul saamata sotsiaalmaksu summas 46,68 kuni 77,80 miljonit € ning füüsilise isiku tulumaksu 28,58 kuni 47,63 miljonit € Kokku kaotati 2011. aastal tööjõu maksudena ligikaudu 100,34 miljonit €, mis on ligi kolmandiku võrra väiksem kui eelnenud aastal. Võrreldes 2010. aastaga kujunesid maksukaotused riigile märksa väiksemaks, mille peamiseks põhjuseks oli ümbrikupalka saanud töötajate osakaalu vähenemine kogu tööga hõivatud elanikkonnast.

⁴ Aasta keskmine palgatöötajate arv vanuses 15-74 eluaastat

⁵ Statistikaameti andmetel oli 2011. aasta brutokuupalk keskmiselt 831,45 € ja netokuupalk 666,03 €

Tabelis 2.5 on antud ülevaade riigile tekitatud hinnangulisest maksukaotusest alates 2003. aastast.

Tabel 2.5. Ümbrikupalga maksmisest tulenenud maksukaotused aastatel 2003 – 2011 (mln eurot)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
103,15	97,78	91,97	141,82	143,03	174,41	140,61	141,63	100,34

Küsitlusel uuriti töötajate käest ka üldist suhtumist ümbrikupalkade maksmise kohta ning paluti oma hinnanguid põhjendada. Tulemuste põhjal saab öelda, et enamik töötavatest inimestest ei poolda ümbrikupalkasid. Illegaalsesse töötasusse suhtus 2011. aastal negatiivselt 77% töötajatest, seda pooldas 5%. Tabelis 2.6 toodud aegreast on näha, et ümbrikupalga pooldajate arv on jäänud enam-vähem samale tasemele, küll on suurenenud illegaalsesse töötasusse neutraalselt suhtujate või selle kohta arvamust mitte omajate osakaal.

Tabel 2.6. Hinnang ümbrikupalga maksmisele (% töötajatest)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Pooldab	3	9	3	3	3	5	7	6	7	8	5
Ei poolda	84	83	89	91	93	85	82	80	78	72	77
Ei oska öelda	13	8	8	6	4	10	11	14	15	20	18
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kõige rohkem õigustasid illegaalse töötasu pooldajad ümbrikupalkade maksmist sellega, et Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur. Samuti toetati riigimaksude tasumatajätmist põhjendusega, et töötaja saab nii rohkem palka kätte. Üle poole vastajatest pidas ka ettevõtete maksukoormust liiga suureks, mis justkui õigustaks tööjõu maksude pealt kokkuhoidmist. Vähem pooldati väiteid, et praeguses majandussituatsioonis on ümbrikupalkade maksmine ettevõtete ellujäämiseks vajalik, riigil on raha niigi palju ning seda, et riigi seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne.

Võrreldes eelnenud aastaga on kõige enam kasvanud nende ümbrikupalkade pooldajate osakaal, kes õigustasid illegaalsete töötasude maksmist sellega, et ka teised sama ala ettevõtted maksavad ümbrikupalka (2011. a 18%; 2010. a 9% ümbrikupalga pooldajatest), riigil on raha niigi palju (2011. a 37%, 2010. a 22%) ja et praeguses majandussituatsioonis on see ettevõtete ellujäämiseks vajalik (2011. a 39%, 2010. a 26%). Varjatud töötasu pooldasid teistest enam väiksema (kuni 200 €kuus) sissetulekuga inimesed (13%) ja mitte-eestlased (9%).

Detailsemalt jagunesid hinnangud järgmiselt (% ümbrikupalga pooldajatest):

Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur	70
Töötaja saab nii kõrgemat palka	68
Eestis on ettevõtete maksukoormus liiga suur	59
Pooldan, sest praeguses majandussituatsioonis on see ettevõtete ellujäämiseks vajalik	39
Riigil on raha niigi palju	37
Seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne	26
Pooldan, sest teised sama ala ettevõtted maksavad ka ümbrikupalka	18

Kõige rohkem ümbrikupalkade maksmise mittepooldajaid (78%) põhjendas oma vastuseisu sellega, et illegaalset töötasu saavatel töötajatel puuduvad või vähenevad sotsiaalseid garantiid nagu ravi- ja pensionikindlustus. 68% pidas ümbrikupalkade maksmist ülekohtuseks austate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes, sest see paneb viimased ebavõrdsesse situatsiooni. Üle poole (65%) ümbrikupalkade mittepooldajatest nimetas negatiivse asjaoluna seda, et maksude alalaekumine ei võimalda riigil pakkuda piisavalt teenuseid ega rahastada sotsiaalsfääri kulusid. Töövõtja seisukohast märkis 56% illegaalsele töötasule vastu olnutest, et mitteametliku töötamise korral puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse ning ametliku sissetuleku puudumise tõttu ei ole inimesel võimalik pangalaenu võtta.

Võrreldes eelnevate aastatega, on ümbrikupalgaga rahulolematuse põhjuste pingerida jäänud sarnaseks (vt tabel 2.7).

Tabel 2.7. Ümbrikupalga maksmisega rahulolematuse põhjused (% ümbrikupalga mittepooldajatest)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ümbrikupalga saajal puudub või väheneb ravi- ja pensionikindlustus	68	64	68	65	71	74	71	70	64	73	78
Ülekohtune austate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes	44	55	59	55	59	60	61	59	62	67	68
Riigile ei laeku makse, riik ei saa pakkuda teenuseid	34	31	45	44	46	50	54	56	62	61	65
Ümbrikupalga saajal puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse	-	-	-	-	-	54	57	57	50	62	56
Ümbrikupalga saajal on raskendatud pangast laenu võtmine	-	-	45	46	43	52	51	45	37	42	41

Võrreldes 2010. aastaga on kõige enam kasvanud nende töötajate osakaal, kes ei ole rahul ümbrikupalkadest tingitud ravi- ja pensionikindlustuse vähenemisega (2011. a 78%, 2010. a 73%), aga ka sellega, et maksude piiratud laekumistega ei suuda riik pakkuda vajalikke teenuseid. Vaadates pikemaajalist trendi, on elanikud muutunud aastatega teadlikumaks just ühiskondlikus mõistes ning hakanud enam mõistma ebaseaduslike töötasude maksmine mõjusid riigile ja elanikkonnale.

Järgnevalt paluti elanikel hinnata, milliseks kujuneb ümbrikupalkade maksmise trend 2012. aastal. 18% töötajatest arvas, et ümbrikupalkade maksmine laieneb edaspidi ning illegaalset töötasu hakatakse rohkem maksma. Vastajatest 8% hindas ümbrikupalkade maksmisele 2012. aastaks langustrendi ja muutustesse ei uskunud 32% töötajatest. Illegaalse palgamaksamise kasvu prognoosisid keskmisest enam muust rahvusest ja alla 30-aastased elanikud, ümbrikupalkade võimalikku vähenemist märkisid enam pensionieas inimesed.

Hinnangute detailne jaotus 2012. aasta kohta oli alljärgnev (% kõigist palgasaajatest):

Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksma (+)	18
Ümbrikupalkade maksmises muutusi ei tule (=)	32
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksma (-)	8
<u>Ei oska öelda</u>	<u>42</u>
Saldo (ümbrikupalka hakatakse rohkem maksma)	+10

Palgasaajatest 10%-punkti uskus rohkem ümbrikupalga leviku laienemist kui selle kahanemist (2010. a oli saldo 6%).

Võrreldes 2010. aastaga jäi 2011. aastal ümbrikupalkade edasist suurenemist prognoosinute osakaal peaaegu samaks, kuid kahanes nende osatähtsus, kelle meelest ümbrikupalga hakatakse vähem maksma (vt. tabel 2.8).

Tabel 2.8. Hinnang ümbrikupalkade maksmisele järgmisel aastal (% kõigist palgasaajatest)

	2009	2010	2011
Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksma (+)	44	19	18
Ümbrikupalkade maksmises muutusi ei tule (=)	18	28	32
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksma (-)	6	13	8
Ei oska öelda	32	40	42
Saldo (ümbrikupalka hakatakse rohkem maksma)	+38	+6	+10

Majanduskriisi tingimustes reeglina varimajanduse osa kasvab ja majandusarengu taastudes see väheneb. 2012. aastaks on Eestile ennustatud suhteliselt tagasihoidlikku SKP kasvu (1,2-2,9%), uusi töökohti lisandub, kuid küllaltki aeglaselt. See ei anna lootust varimajanduse kiireks vähenemiseks riigis ja selliselt hindasid olukorda ka elanikud.

KOKKUVÕTE

Varimajanduse osakaal elanike ostudes

Võrreldes eelmise küsitlusega 2010. aastal on 2011. aastal vähenenud nende tarbijate osakaal, kes lähtuvad oma ostuotsustes vaid kaupade või teenuste soodsamast hinnast ning ei pööra tähelepanu selle võimalikule illegaalsele päritolule. Ainult hinnast lähtuvate vastajate osakaal kõigist küsitletutest langes 2011. aastal 13%-le (2010. a 18%). Teadlikult nn mustalt turult ostetud kaubad ja teenused moodustasid 2011. aastal 8% inimeste kogukulutustest. Varimajanduse osakaal elanike ostudest on aasta-aastalt vähenenud (2001. aastal moodustas see 12% elanike kogukuludest). Teenustest tasuti sagedamini mitteametlikult eluaseme remondi- ja ehitusteenuste ning õmblustööde eest. Illegaalselt soetatud kaupade pingereas tõusid etteotsa filmid ja muusika, sest esmakordselt paluti elanikel nende hulka arvata ka allalaaditud audiovisuaalsed tooted. Ehkki kümne aasta jooksul on mitteametlike teenuste ja kaupade tarbimine olnud erinevatel aastatel muutliku mahuga, on tarbijad võrreldes 2001. aastaga üldjoontes hakanud enam eelistama legaalseid teenuseid ja tooteid.

Hinnangud ümbrikupalkadele

Ümbrikupalka sai 2011. aastal 8% töötajatest (2010. a 13%). Kogu sissetuleku teenis 2011. aastal illegaalselt 17% ümbrikupalga saajatest, mida on rohkem kui 2010. aastal (11%). See mõjutas ka ümbrikupalga keskmine osakaalu suurenemist kogu aastasesst sissetulekust 40%-ni. Kõige sagedamini maksti töötasu varjatult ehituses, transpordis ning muus valdkonnas (haridus, kultuur, meelelahutus). Võrreldes varasema aastaga on ümbrikupalga maksmine suurenenud oluliselt transpordis ja muus valdkonnas, ehituses, tööstuses ja kaubanduses on see aga vähenenud. Ümbrikupalkade maksmise tõttu jäi riigil 2011. aastal hinnanguliselt saamata 46,68 – 77,80 mln eurot sotsiaalmaksu ning 28,58 – 47,63 mln eurot füüsilise isiku tulumaksu.

Töötavatest elanikest ei poolda ümbrikupalkade maksmist 77%. Kõige enamlevinud argument illegaalse töötasu vastu on see, et mitteametlik töösuhe jätab töötajad ilma sotsiaalsetest garantiidest, jättes nad ilma ravi- ja pensionikindlustusest, samuti peetakse illegaalset töötasu ülekohtuseks ausate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes. Võrreldes eelmiste aastatega on ümbrikupalkade mittepooldajate osakaal vähenenud, kuid seda peamiselt töötasu seaduslikkusesse neutraalselt suhtuvate (või arvamust mitte omavate) inimeste arvelt. Illegaalset töötasu selgelt pooldavate inimeste arv samal ajal oluliselt suurenenud ei ole, jäädes alla 10%.

Võrreldes eelmise küsitlusega oli vähem neid, kelle hinnangul hakatakse lähitulevikus ümbrikupalkasid vähem maksma (2011. a. 8%; 2010. a. 13%). Samas ei suurenenud ka nende vastajate osakaal, kelle arvates hakatakse ümbrikupalkasid varasemast enam maksma (2011. a. 18%; 2010. a. 19%).